

اهمیت و مؤلفه های تاریخ نگاری شفاهی دفاع مقدس

انوش مرادی (عضو هیات علمی پژوهشکده گیلان شناسی دانشگاه گیلان)

anoosh@guilan.ac.ir

محمد ابراهیم رجب پور (کارشناس ارشد دانشگاه گیلان)

rajabpoor@guilan.ac.ir

چکیده

تاریخ شفاهی یک رویکرد و شیوه نوین تاریخ نگاری علمی است که از جایگاه ویژه ای در تحقیقات و ثبت وقایع تاریخی برخوردار است. با توجه به اهمیت دفاع مقدس و معارف آن در انقلاب اسلامی، توجه به مبانی و پشتوانه علمی تاریخ نگاری شفاهی در حوزه دفاع مقدس ضروری است.

تاریخ شفاهی جنگ و دفاع مقدس، یکی از انواع مختلف تاریخ شفاهی است که دارای ارزش و اعتبار خاصی می باشد، بنابراین ضرورت دارد دست اندرکاران اجرایی و علاقه مندان به تحقیق و پژوهش در این عرصه ماندگار، با رویکرد علمی و روشمند، نسبت به موضوع یابی مطالعاتی و انجام صحیح و اصولی آن توجه نمایند. امروز مستندسازی تاریخ همگانی جنگ و معرفی سیره زندگی شهدا، ترویج فرهنگ و معارف دفاع مقدس به عنوان یک سرمایه بزرگ ملی و یک تجربه ارزشمند تاریخی، وظیفه های خطیر می باشد. در این مقاله اهمیت و مؤلفه های تاریخ نگاری شفاهی در حوزه مطالعات دفاع مقدس و نقش کلیدی مصاحبه، با استفاده از مطالعات کتابخانه ای موردبررسی و تحقیق قرار گرفته و در پایان موضوعات پیشنهادی و راهکارهای عملی در این زمینه ارائه گردیده است.

کلید واژه ها: تاریخ شفاهی، دفاع مقدس، موضوع یابی، اسناد، مصاحبه.

مقدمه

تاریخ شفاهی (oral history) یکی از روشهای پژوهشی جدید علمی در حوزه مطالعات تاریخ نگاری، علوم میان رشته ای و دفاع مقدس است. «تاریخ شفاهی فن، روش و شیوه ای است که با استفاده از ابزار صوتی و تصویری به ثبت خاطرات، شنیده ها و مشاهدات مربوط به یک رویداد واقعه تاریخی خاص می پردازد». (حسن آبادی، 1385: 29) البته تاریخ شفاهی در هر کشور، گستره فرهنگی و تاریخی مختصات و اقتضانات خاص خود را دارد. پس از وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی و حماسه دفاع مقدس و جنگ تحمیلی که فصل نوینی در تاریخ ایران رقم زده شد، تاریخ شفاهی اهمیت بسیار زیادی پیدا کرد. از سوی دیگر اهمیت و ضرورت تدوین تاریخ دفاع مقدس با الهام از بیانات حضرت امام (ره) و رهبر معظم انقلاب اسلامی که «دفاع مقدس گنج است و باید آن را استخراج کرد» مراکز مستقل تاریخ شفاهی مربوط به انقلاب اسامی و جنگ شکل گرفت. این مراکز در یک حرکت بزرگ جهادی، گام های مهم و آثار ارزشمندی خلق و در مستندسازی تاریخ و معارف دفاع مقدس برای نسل های آینده به یادگار گذاشته اند.

موضوع یابی و تهیه و تدوین شیوه و متدکار پژوهشی مناسب با رویکرد علمی، در این کار بزرگ و سترگ از اهمیت به سزایی برخوردار است. در این مقاله ضمن تبیین روش شناسی و موضوع یابی مطالعات دفاع مقدس در تاریخ شفاهی به یکی از مؤلفه های اساسی در تاریخ شفاهی یعنی «مصاحبه» روشها و چارچوبهای آن به منظور بهره گیری و گردآوری تاریخ شفاهی پرداخته شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که تاریخ شفاهی به عنوان روشی نوین و علمی هنوز در کشور ما نهادینه نشده است هرچند در سال های اخیر روند رو به رشدی در تحقیقات دفاع مقدس و جنگ داشته است. تاریخ شفاهی این امکان را برای محقق فراهم می کند که در عرصه جمع آوری، نگهداری و ساماندهی منابع و با بهره گیری از خاطرات شفاهی در تاریخ نگاری دفاع مقدس، به بازآفرینی و مستندسازی جنگ بپردازند. مصاحبه یکی از مؤلفه های مهم و اساسی و شاید بتوان گفت کلید تاریخ شفاهی است. هرچند دشواری های روش مصاحبه زیاد است اما چنانچه بر اساس اصول علمی و روشمند توسط مصاحبه گر انجام شود، یک مصاحبه فعال می تواند در تهیه مواد تاریخ شفاهی دفاع مقدس، نقش به سزایی داشته باشد.

اهمیت و ضرورت تاریخ شفاهی دفاع مقدس

حادثه عظیم انقلاب اسلامی و حماسه دفاع مقدس، از مهم ترین فصل های تاریخ معاصر کشورمان است که همچون نگینی درخشان در دل تاریخ این مرزوبوم می درخشد و چراغ راه آینده ای روشن برای نسل های فردا خواهد بود. پیروزی، ثبات و تداوم انقلاب شکوهمند اسلامی و تاریخ جنگ، با قطره قطره خون شهیدان این سرزمین، آبیاری گردیده است. ثبت و ضبط، جمع آوری، تدوین و خلق آثار و مستندسازی؛ رخدادهای و معارف دفاع مقدس؛ فداکاریها، معنویت و عشق و شهادت وظیفه ای همگانی و برای دست اندرکاران و مسئولان ذیربط فریضه است. حضرت امام (ره) می فرمایند « امروز نگه داشتن یاد و نام شهیدان کمتر از شهادت نیست » و رهبر معظم انقلاب؛ از دفاع مقدس را به عنوان گنج یاد می کنند که باید ابعاد مختلف آن استخراج و معرفی شود. حماسه دفاع مقدس اگر بازگو مکتوب نشود، برای آیندگان گویی اتفاقی نیفتاده است. « کربلا در کربلا می ماند اگر زینب نبود » بنابراین ما وظیفه داریم این حماسه عظیم را بازخوانی، شناسایی و بازسازی کنیم. برای ثبت تاریخ و عبرت آیندگان وزنده نگه داشتن یاد و خاطره شهداء، آزادگان، جانبازان، رزمندگان و همه عناصر درگیر در دفاع مقدس را در همه ابعاد و در حد امکان، به نحوی ثبت و ضبط کرد. معرفی سیره عملی و رفتار شهدا و ترویج فرهنگ معنویت دفاع مقدس، مقاومت، جهاد، ایثار و شهادت به عنوان یک سرمایه بزرگ ملی و تاریخی تلاشی مقدس و ماندگار است.

برای استخراج و خلق این حماسه بزرگ، یکی از مهم ترین و کلیدی ترین ابزارهایی که قابلیت ثبت و ضبط این اطلاعات شفاهی را به محققان در این حوزه می دهد، تاریخ شفاهی است.

روش شناسی و موضوع یابی مطالعات دفاع مقدس

امروزه نقش تاریخ شفاهی در تدوین جریانات و رخدادهای تاریخی و تحولات اجتماعی، مورد اتفاق پژوهشگران است.

تاریخ شفاهی به علت ماهیت و رویکرد بین رشته ای، پژوهشگران را قادر می سازد تا با استفاده از پژوهش های مشترک یا انفرادی در زمینه دفاع مقدس به تحقیق و فعالیت بپردازند. در حوزه مطالعات دفاع مقدس و جنگ، نکته ای که اهمیت بسزایی دارد و برآیند آن می تواند از جهات

گونگون سودمند باشد، روش شناسی و موضوع یابی در تاریخ شفاهی است. در عرصه تاریخ نگاری، موضوع یابی منعطف به ضرورت های زمان و پاسخی به پرسش های موجود می باشد و تاریخ شفاهی از مبدأ تا مقصد، بیانگر روش متمایزی در حیطه تاریخ نگاری است. (نورائی، 1390 : 21) بی شک طرح و سازماندگی هر پروژه تحقیقاتی برآمده از ضرورت هایی است که حول محور موضوع آن برجسته می شود؛ بنابراین در فهرست سازی موضوعات و شرح مختصر حوزه های اصلی، محورها باید باز در نظر گرفته شود که در طول و عرض زمان، استعداد گسترش را داشته باشد.

اگر مسئله موضوع یابی و روش شناسی معارف دفاع مقدس و جنگ درست و علمی انتخاب و تدوین شوند، قادر خواهیم بود با نوآوری در موضوعات، مسیر پژوهش های خود را به شکلی منسجم و پیوسته و علمی دنبال کنیم و از آفت شتاب زدگی، پراکنندگی و تکراری بودن دور بمانیم. رویکرد علمی در تاریخ شفاهی و انجام مصاحبه فعال، روشمند و دقیق توسط مصاحبه گر، برافزایش ضریب اعتماد به منابع شفاهی و آثار تولیدشده در حوزه دفاع مقدس نقش کلیدی دارد. حماسه دفاع مقدس و جنگ همگانی بود؛

بنابراین در موضوع یابی مطالعات دفاع مقدس و تدوین دانشنامه جامع دفاع مقدس، اول می بایست بر پایه توجه به نقش عموم مردم، گروه ها، اقوام، اقلیت ها و سازمان ها و نهادهای مختلف درگیر در جنگ توجه شود. سپس به معارف و علوم مربوط به دفاع مقدس به عنوان الگوهای پیشنهادی تبیین و تعریف شوند. بدیهی است برای تدوین دانشنامه جامع دفاع مقدس و جنگ کشورمان، ضرورت تحقیق و تدوین دانشنامه دفاع مقدس استانی و محلی با رویکرد و روشهای علمی در تاریخ شفاهی امری ضروری و اهمیت بسزایی دارد. به عنوان یک الگوی پیشنهادی می توان، به موضوع تاریخ شفاهی دفاع مقدس در عرصه های مختلف از جمله پژوهش های انجام شده، آثار مکتوب، تولیدات هنری و سینمایی، تولید برنامه ها در رسانه ملی و مطبوعات، برگزاری همایش ها، کنگره ها، قانون جامع ایثارگران و... با رویکرد علمی توسط صاحب نظران و کارشناسان مجرب آسیب شناسی و با سعه صدر نقد شود تا راه آینده روشن و از قالب های تکراری پرهیز گردد. برای این امر خطیر و ماندگار، انجام تحقیقات کتابخانه ای و میدانی ضرورت دارد.

مؤلفه های مهم تاریخ شفاهی دفاع مقدس

بهره گیری از خاطرات شفاهی در تاریخ نگاری، قدمتی دیرینه دارد؛ اما در ایران پس از وقوع انقلاب اسلامی و موضوع تاریخ انقلاب، گام اصلی در زمینه تاریخ شفاهی با تاریخ جنگ برداشته شد و معارف دفاع مقدس این دانش را در ایران بارور و رشد داد. (جعفریان، 1389) تاریخ شفاهی دفاع مقدس، به عنوان یکی از شیوه های مهم و نوین تاریخ نگاری می تواند برای نسلهای آینده به عنوان منابع شفاهی مورد بهره برداری قرار گیرد. تاریخ شفاهی دفاع مقدس عبارت است از: تکنیک، روش و شیوه ای که از ابزارهایی همچون دوربین فیلم برداری، ضبط صوت و هر وسیله ای که ضبط صدا و تصویر استفاده می شود، خاطرات و یاد مانده های عناصر درگیر در جنگ تحمیلی یا دفاع مقدس را در قالب کلام و روایت شفاهی و غیر مکتوب ثبت و ضبط می کند. در تاریخ شفاهی، بازساخت رویدادها بر اساس دیده های فعالان و ناظران آن وقایع بسیار ارزشمند است.

اهمیت مصاحبه در تاریخ شفاهی

هر تعریفی که از تاریخ شفاهی داشته باشیم در یکجیز همه مشترک هستند و آن نقش اصلی و محوری مصاحبه و گفتگو در تاریخ شفاهی است.

مصاحبه هسته مرکزی و نقش کلیدی در تاریخ شفاهی دارد. اگر خوب طراحی و اجرا شود، اطلاعات معتبر و ارزشمندی در اختیار مخاطبان قرار می دهد و می تواند زمینه ساز یک ارتباط اثربخش با آنان باشد. مصاحبه یکی از شیوه های کسب اطاع از رویداد گذشته و یا در حال وقوع است.

در تعریف مصاحبه آمده است «مصاحبه، رابطه ای است چهره به چهره و

کلامی که برای گردآوری اطلاعات و به منظور اهداف مشخص و معین

انجام می پذیرد». (نیک نفس، 1384 : 90)

در تاریخ شفاهی، مصاحبه گر باید دارای ویژگی ها، توانی ها و مهارت های باشد تا بتواند به اهداف از پیش تعیین شده دست یابد. برخی از این ویژگی ها عبارت است:

* مصاحبه گر باید به کلیات و جزئیات موضوع بحث احاطه داشته باشد.

* از مهارت های ارتباطی، آمادگی روحی و جسمی و شناختی خوبی برخوردار باشد.

* در طول مصاحبه، شنونده منفعل نباشد و در بسیاری از موارد به کمک گوینده در راستای روشننگری موضوع حضور جدی در متن داشته باشد. از هنر خوب گوش دادن و تحلیل برخوردار باشد و از پیش داوری خودداری ورزد.

* با روشها، تکنیکها و اصول علمی مصاحبه به منظور گردآوری اطلاعات احاطه داشته باشد و آنها را به کار گیرد.

* یک مصاحبه فعال و سازمان یافته، می تواند به آشکارسازی وقایع و حوادث گمشده و کشف حلقه های مفقوده کمک کند.

* مصاحبه باید هدفمند باشد. سوالات را به صورت منطقی طرح و به آنها نظم بدهد. نباید فرصت سوالات جدید را حسب مورد از دست بدهد. زمان و مکان مناسب را انتخاب کند و از یادداشت برداری و تهیه گزارش غافل نباشد.

* مصاحبه شونده باید اطلاعات کافی داشته باشد، سؤال را فهم و درک کند و انگیزه های لازم برای پاسخگویی داشته باشد.

(محسنیان راد، 1377 : 85)

در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مصاحبه گر باید مطالعات جنبی و آشنایی پیرامون جنگ و دفاع مقدس، وضعیت جبهه ها و عملیات داشته باشد.

مصاحبه گر باید در هنگام مصاحبه با ایثارگران، باروحیه این افراد آشنایی داشته باشد مثلاً هنگام مصاحبه با یک جانباز درصد بالا و آزاده، به مشکلات روحی و جسمی آنان توجه داشته باشد. مجری مصاحبه تاریخ شفاهی جنگ، اگر خود ایثارگر باشد بهتر است و راحت تر می تواند سوالات را مطرح کند و در متن سوالات قرار گیرد؛ چون خود در فضای جبهه حضور داشته واقعیات ها را درک کرده است. البته در تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس تنها نباید به موضوع خاطره نویسی بسنده کرد، مهم تر از آن

تحلیل وضعیت جنگ، تبعات و آثار جنگ در ابعاد مختلف، فرهنگ جبهه و شهادت، تجربه هشت سال دفاع و... برای ساختن فردایی روشن و ایرانی آباد از اهمیت بسزایی برخوردار است.

خلاصه اینکه یک مصاحبه گر تاریخ شفاهی باید با یک برنامه ریزی روشمند و رویکرد علمی، ابتدا موضوع و مسئله یابی کند. سپس مخاطبان و راوایان مختلف در این زمینه را شناسایی و نسبت به جمع آوری اسناد، آثار، اطلاعات مربوط اقدام نماید. دسته بندی اطلاعات و داده ها، اعتباربخشی و مستندسازی، تدوین و تولید آثار می تواند به عنوان یک منبع فرهنگی و تاریخی دست اول، موثق و قابل اعتماد برای تاریخ کشورمان و آیندگان باشد. آنچه در تدوین تاریخ شفاهی جنگ، اهمیت دارد، لزوم ضبط صحیح خاطرات جنگ است.

منابع تاریخ شفاهی جنگ و دفاع مقدس

خوشبختانه منابع تاریخ شفاهی جنگ و دفاع مقدس، متنوع و زیاد است. به علت طولانی بودن جنگ تحمیلی، اطلاعات و اسناد فراوانی وجود دارد که می تواند برای پژوهشگران و علاقه مندان به حوزه مطالعاتی معارف دفاع مقدس و ادبیات پایداری راهگشا باشد.

راویان مختلف از جمله؛ آزادگان جنگ تحمیلی؛ جانبازان، رزمندگان، زندگی نامه و دستنوشته های شهدای گرانقدر، خانواده های معظم شهدا، فرماندهان جبهه های جنگ در سطوح مختلف، روحانیون و طلاب، جهادگران و خبرنگاران، پزشکان و پرستاران و عموم اقشار و گروه های مردم و سازمان هایی که به نحوی درگیر جنگ و جبهه بودند. اطلاعات به دست آمده از مصاحبه ها همراه با تصاویر، فیلم ها، نوارها می تواند اطلاعات سودمندی برای نسل حاضر و آینده باشد. بدیهی است انجام این امر مهم با تأسیس مراکز مطالعاتی ویژه، سازما ندهی و هدایت گروه های تحقیقاتی، آموزش تاریخ شفاهی دفاع مقدس و آسیب شناسی اقدامات و برنامه های انجام شده بایسته تر است.

نتیجه گیری

تاریخ شفاهی دفاع مقدس و جنگ تحمیلی، کاری نو جذاب در عرصه تاریخ نگاری و ثبت وقایع دوران دفاع مقدس می باشد. در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، روش شناسی و موضوع یابی مطالعات از اهمیت بسزایی برخوردار است. دفاع مقدس همگانی بود بنابراین در تدوین دانشنامه جامع دفاع مقدس و جنگ کشورمان لازم است تمام عوامل و اقشار و سازمان ها موردتوجه و مطالعه قرار گیرند و ابعاد مختلف جنگ و معارف و علوم دفاع مقدس تبیین و برای ماندگاری آنها گام های اساسی تری برداشته شود. در این مقاله بر اهمیت تاریخ شفاهی جنگ در ضبط خاطرات صحیح راوایان، نقش محوری و طلایی مصاحبه در تاریخ شفاهی اشاره کردیم و باین منابع شفاهی جنگ، برافزایش ضریب اعتماد به منابع شفاهی با رو یکرد علمی تأکید داشتیم.

اذعان داریم نظر به نو بودن موضوع مقاله و کمبود منابع، مقاله دارای کاستی هایی است و جای کار بیشتری برای باز کردن زمینه های تحقیق وجود دارد. امیدواریم سهم کوچکی در این حماسه بزرگ و ماندگار دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت داشته باشیم.

وظیفه خود می دانیم از برگزارکنندگان نخستین همایش ادبیات پایداری دانشگاهیان که گامی مثبت در این عرصه بزرگ برداشته اند، صمیمانه تقدیر نماییم.

منابع

- 1 - حسن آبادی، ابوالفضل، (1385)، «تاریخ شفاهی در ایران»، مشهد، مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- 2 - حسن آبادی، ابوالفضل، (1390)، «مجموعه مقالات پنجمین همایش تاریخ شفاهی ایران»، مشهد، مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- 3- بختیاری، محمدرضا، (۱۳۸۵)، «تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی»، نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی.
- 4- جعفریان، رسول، (1389)، «گفتگو درباره تاریخ شفاهی»، کتابخانه ملی و مرکز اسناد.
- 5- بختیاری، علی رضا، (1387) «مدخلی بر تاریخ شفاهی»، مجموعه مقالات پنجمین همایش تاریخ شفاهی ایران، مشهد، مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

6- نورائی، مرتضی (1387)، کالبدشکافی موضوع و موضوع یابی در تاریخ نگاری شفاهی، مجموعه مقالات پنجمین همایش تاریخ شفاهی ایران، مشهد، مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

7- غفوری، حمیده، (1385)، «روش ها و چارچوب های مصاحبه در تاریخ شفاهی»، نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی.

8- محسنیان راد، مهدی، (1377)، «روش های مصاحبه خبری»، تهران، مرکز مطالعات رسانه.

9- نیک نفس، شفیقه، (1384)، «مهارت های مصاحبه تاریخ شفاهی»، گنجینه اسناد، شماره 60، کتابخانه ملی و مرکز اسناد.